

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE KIBRIS

Fatih Özçelik

Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi, fatihozcelik@hotmail.com
 0000-0003-2627-3376

Atıf / Citation: Özçelik F. (2023). Birinci dünya savaşı ve kıbrıs. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 12(1), 38-54

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1287116>

Öz

İngiltere, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile birlikte yaklaşık bir asırdır sürdürdüğü Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü politikasını terk ederek, doğu ticaret rotasının Doğu Akdeniz'deki kısmının güvenliği için önce sözleşme yoluyla Kıbrıs'a (1878) ardından da işgal etmek suretiyle Mısır'a (1882) yerleşti. İlk aşamada gücünü donanmasından alan İngiltere için Kıbrıs, bir deniz üssü olacak kadar alt yapıya sahip olmasa da stratejik konumu ve geliştirilebilir limanlar ve inşa edilecek depolama alanları ile İngiltere'nin amaç ve faaliyetleri için kullanılabilir olduğu kabul edildi. Fakat birkaç yıl sonra Mısır'ın işgal edilmesi ile birlikte İngiltere'nin Kıbrıs'a dair plan ve niyetleri etkisini kaybetti.

4 Haziran 1878'den itibaren Kıbrıs'ın idaresinden sorumlu olan İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na dahil olması neticesinde 5 Kasım 1914'te Kıbrıs'ı tek taraflı ilhak kararıyla Britanya İmparatorluğu'nun hakimiyetine aldı. Akabinde de Kıbrıs, savaşta olan Britanya İmparatorluğu'nun bir parçası olarak dolaylı olarak savaşa dâhil oldu. Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin savaş çabaları ve yükünü büyük oranda dominyonlar ve sömürgelerin karşıladı. Büyük savaş Kıbrıs için küçük boyutlarda yaşansa da onun da savaş yükünden payına düşenler vardı.

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte İngilizlerin Kıbrıs'ın hukukî statüsünde tek taraflı değişikliğe gitmesi ve Kıbrıs'ın Britanya İmparatorluğu'nun savaş yükünü paylaşmaya dahil edilmesi sürecinin ele alındığı bu çalışmayla hem savaş süresince Kıbrıs'ta meydana gelen gelişmeler ele alınmış hem de Kıbrıs ile ilgili çalışmalar göz önüne alındığında Savaş ve Kıbrıs özelinde literatüre katkı sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Britanya İmparatorluğu, Kıbrıs, Birinci Dünya Savaşı, İlhak, Sıkıyönetim, Askeri Talepler

WORLD WAR I AND CYPRUS

Abstract

With the 1877-1878 Ottoman-Russian War, Britain abandoned the territorial integrity policy of the Ottoman Empire, which it had been pursuing for nearly a century, and first reached Cyprus (1878) through a contract for the security of the eastern trade route in the Eastern Mediterranean, then occupied Egypt. He settled in (1882). Although Cyprus did not have enough infrastructure to be a naval base for the UK, which took its power from its navy at the first stage, it was accepted that it could be used for the purposes and activities of the UK with its strategic location and developable ports and storage areas to be built. However, with the occupation of Egypt a few years later, the British plans and intentions regarding Cyprus lost their effect.

Britain, which was responsible for the administration of Cyprus since June 4, 1878, included Cyprus under the domination of the British Empire with the unilateral annexation decision on November 5, 1914, as a result of the Ottoman Empire's involvement in the First World War. Subsequently, Cyprus was indirectly involved in the war as part of the warring British Empire. During the First World War, Britain's war effort and burden were largely borne by the dominions and colonies. Even though the great war was lived in small dimensions for Cyprus, it also had its share of the war burden.

With the start of World War I, the process of the British unilaterally changing the legal status of Cyprus and the inclusion of Cyprus in sharing the war burden of the British Empire are discussed in this study. Thus, both the developments that took place in Cyprus during the war were discussed and when the studies on Cyprus were taken into account, a contribution to the literature was made regarding the War and Cyprus.

Key Words: British Empire, Cyprus, World War I, Annexation, Martial Law, Military Demands

GİRİŞ

Günümüzde hâlâ Doğu Akdeniz'de Türkler ile Rumlar arasında bir ihtilaf kaynağı olmaya devam eden Kıbrıs'ta Türk hâkimiyeti Osmanlı Devleti'nin 1571'de adayı fethetmesi ile başladı. Ada üzerinde Osmanlı/Türk hâkimiyet ve idaresi üç asır devam etti. Fakat Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan 4 Haziran 1878 tarihli Kıbrıs Konvansiyonu/Sözleşmesi¹ ile adanın idaresi İngilizlere devredildi. 4 Haziran 1878 tarihinden itibaren Osmanlı hâkimiyetinde ve İngilizler idaresinde bulunan Kıbrıs'ta Birinci Dünya Savaşı ile birlikte yeni bir dönem başladı. Osmanlı Devleti'nin Kasım 1914'te savaşa dâhil olması neticesinde İngiltere 5 Kasım 1914'te tek taraflı olarak Mısır'ı ilhak etti. Akabinde de Kıbrıs'ta Britanya İmparatorluğu'nun genelinde olduğu gibi savaş önlemleri alınarak savaş süresince Kıbrıs, Britanya İmparatorluğu'nun savaşı kazanma çabalarına ve savaş yükünü paylaşmaya dâhil edildi. Fakat Kıbrıs'ın savaş yüküne dahil olması, adanın aktif bir çatışma alanı ve Kıbrıslı Türkler ile Rumların imparatorluk için cephelerde aktif mücadele edenler arasında yer almadığı göz önüne alınırsa savaş sırasında Britanya İmparatorluğu'na katkısı askeri olmayan nitelikteydi.

1. Birinci Dünya Savaşı'nın Başlaması ve Kıbrıs

Kıbrıs'ın stratejik konumundan dolayı İngilizler 1878 Kıbrıs Sözleşmesi ile adaya yerleştiler. İngilizler için adanın stratejik konumunu ön plana çıkaran ise Ruslar olmuştu. Rusların, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) ile Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'daki stratejik mevkillerine

¹ 1878 Kıbrıs Sözleşmesi'nin tam metni için bkz. *Başkanlık Osmanlı Arşivi (BAO)*, Y. EE. 94/76, H. 06 Recep 1295 (M. 6 Temmuz 1878); PROTHERO, G. W. (1920). Cyprus. H. M. Stationery Office. s. 67-68.

yerleşmek suretiyle hem Anadolu'yu işgal etme hem de Asya üzerinden Basra Körfezi ve Hindistan'ı tehdit etme potansiyeli, gücünü donanmasına borçlu olan İngilizleri herhangi bir Rus girişimine erken müdahale etmelerini (Çelik, 2012; 36) sağlayacak Doğu Akdeniz'de stratejik bir mevki aramaya itti ve akabinde onları Kıbrıs'a yerleşmeye zorladı. Esasında İngilizler için ada Mısır, Biladü's-Şam ve Anadolu topraklarına yakınlığından dolayı stratejik olarak uygun bir konumda olsa da İngiliz donanmasına hizmet edecek uygun bir alt yapıya sahip değildi. Fakat geliştirildiği takdirde İngiliz donanmasına hizmet edebilecek birkaç liman ve İngilizlerin de bu limanları geliştirmeye yönelik düşünceleri mevcuttu (Hill, 2016: 227-228). İngilizler adaya yerleştikten sonra ilk aşamada idarî konularla ilgilendiler. Limanların donanmaya uygun bir hale getirilmesine sıra gelmeden de Kıbrıs'la kıyaslanamayacak derecede olanak ve imkânları olan, Süveyş Kanalı ile de İngiliz ticaret rotasında önemli bir mevkiye sahip olan bulunan Mısır'ı 1882'de işgal ettiler. Bu tarihten itibaren Kıbrıs'ın donanma kullanıma yönelik olanak ve imkânlarının geliştirilmesi geri plana düştü. Bununla birlikte Mısır'ın işgalinden sonraki otuz iki yılda Kıbrıs, İngilizler için sorun teşkil etmeyen durgun bir hal aldı. Fakat Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte hem Kıbrıs hem de İngilizler için yeni bir süreç başladı.

Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkan hammadde ve pazar arayışının neden olduğu sömürgeci hız ve rekabet, Avrupa kıtasında ittifaklar yoluyla kurulan birlikler ve Avrupalı güçlerin özellikle Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarını ele geçirmek suretiyle kıta Avrupa'sının güç dengesinde meydana gelen değişimler 1914 yazında genel olarak değerlendirilecek olursa tarihin en büyük organize savaşına neden oldu. Daha önceki hiçbir savaşa benzemeyen Birinci Dünya Savaşı sırasında milyonlarca vatandaş-asker hem anakaralarda hem de dominyon ve sömürgelerde seferber edildi. Ayrıca buralardaki siviller her zamankinden daha örgütlü bir halde bu savaşın bir parçası haline geldi. Sanayi devriminden sonra teknolojik anlamda yaşanan gelişmeler neticesinde ortaya çıkan modern savaş araç-gereçlerin topyekûn kullanıldığı ve yeryüzünün meskûn haldeki neredeyse her bir noktasını etkileyecek olan bu savaş sonucunda bazı imparatorluklar genişledi, bazıları ise topraklarının bir kısmının ya diğer güçler tarafından pay edilmesi veya topraklarında yeni ulus devletlerin ortaya çıkması suretiyle tarih sahnesinden silindi (Gerwart & Manela, 2016: 17-23). Başka bir ifade ile bu savaş sonrasında dünya siyasi haritası değiştiği gibi yeni bir dünya düzeni kuruldu (Öztürk, 2017: 299-307). Almanya'nın Ağustos 1914'ün ilk günlerinde İngiltere'nin müttefiklerine savaş ilan etmesi sonucunda 4 Ağustos 1914'te İngilizler de resmen Almanya'ya savaş ilan ederek Birinci Dünya Savaşı'na dâhil oldu. Savaş ilanı Londra'daki hükümet tarafından Britanya İmparatorluğu adına yapıldığından yetmiş kadar sömürge, dominyon, krallık, prenslik ve himaye gibi imparatorluk unsurları mecburen savaşa girdi. Dolayısıyla Britanya İmparatorluğu'nun bünyesindeki sayısız halklar kendilerine danışılmadan ve onayları alınmaya gerek görülmeden küresel bir mücadelenin içine girdi (Garton, 2016: 259-299; Nasson, 2016: 223-258)². Şimdilik Britanya İmparatorluğu'na dâhil olmadığı halde İngilizlerin gerek fiilen idaresinden sorumlu oldukları gerekse askeri işgali altında bulundukları Osmanlı hâkimiyet alanındaki Kıbrıs ve Mısır'da (Özçelik, 2021: 394-417) yine bu savaş ilanına bağlı olarak birtakım önlemler alındı.

² Britanya İmparatorluğu'nda seferberliklerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. GERWARTH, R. & MANELA, E. (2016). Savaşta İmparatorluklar 1911-1923. Gül Çağalı Güven (çev.). İletişim Yayınları.

Esasında İngiltere ile Almanya arasında başlayan savaştan Kıbrıs ilk aşamada pek etkilenmedi. Kıbrıs şimdilik bir tehlike altında değildi. En azından Almanların adaya saldırmak koşuluyla İngilizleri zor durumda bırakması beklenemezdi. Çünkü Kıbrıs, Avrupa'daki savaş meydanlarından uzaktaydı. Bu durum Kıbrıs'ta da hissedilir bir rahatlama sahne oldu. Adanın idaresinden sorumlu Yüksek Komiser Sir Hamilton Goold-Adams savaş başladığında idare merkezi Lefkoşa'ya dönmek yerine Trodos Dağı'ndaki yazlık merkezinden adayı yönetmeye devam etti (Heraclidou, 2014: 193). Goold-Adams rahat tutumunu sürdürse de savaşın gereklerine uygun olarak birtakım kararlar almaktan da geri durmadı. Almanya ile savaşın başlamasından bir gün sonra 5 Ağustos 1914'te Kıbrıs'ta sıkıyönetim ilan ettiği gibi savaş sırasında gerekli olan her türlü olağanüstü idari tedbirleri almak ve uygulamak üzere bir savunma komitesi kurdu. Komite hemen işe koyuldu. Adanın olası bir işgal durumunda mevcut olan bir bölük İngiliz askeri ile savunulmasının imkânsız olduğu ve halka da silaha sarılması yönünde çağrı yapılmasının hukuken mümkün olmayacağı komite tarafından değerlendirilerek adanın savunmasına yönelik askeri hazırlığın yapılması bir kenara bırakılıp adanın mevcut koşullar dâhilinde korunmasına karar verildi. Akabinde komite tarafından limanlardaki düşman ticaret gemilerine el konulmak üzere İngiliz birlikleri Larnaka, Limasol ve Mağusa'ya gönderildi. Telgrafla haberleşmeye sansür uygulanması kararı alındı. Belirli gıda maddelerine sabit fiyat uygulaması getirildiği gibi Mısır'daki İngiliz yetkililer özel talepte bulunmadığı müddetçe tahıl, hayvan yemi ve canlı hayvan ihracatı yasaklandı (Morgan, 2010: 70).

Almanya ile savaşın patlak vermesi neticesinde ilan edilen sıkıyönetim hayatın akışına müdahalede bulunmasa da savaşın ekonomiye etkisi Kıbrıs'ta da hemen hissedildi. Paniğe kapılan mevduat sahipleri Osmanlı Bankası'nın Lefkoşa şubesindeki hesaplarından paralarını çekti. Bankanın elinde sadece 4.000 sterlin nakit kaldı. Buna karşılık atılan adımlar oldu. Goold-Adams tarafından hem altın ve gümüşün ada dışına çıkmaması hem de piyasaların canlı kalması için madeni paralar yerine kullanılmak üzere hepsini tek tek imzalayacağı ve fakat sahtelerinin kolayca yapılmasından dolayı kısa sürede geri çekilecek olan 35.000 sterlin değerinde 1 ve 5'lik banknotlar piyasaya sürüldü (Morgan, 2010: 70). Aynı zamanda dış borç ödemeleri kısa bir süreliğine askıya alındığı gibi Osmanlı Bankası'nın, Kıbrıs'a 10.000 sterlin göndermesi sağlandı. Bu önlemler dışında savaş idari kaosa neden olmadığından vergiler toplanmaya devam etti. İşsizlik oluşmadığından bunu önlemek için Kıbrıs idaresinin masrafta bulunmasına da gerek kalmamıştı. Dolayısıyla idarenin ekonomiye yönelik aşırı önlemler almasına gerek duyulmadı. Nihayetinde Goold-Adams savaşın başlamasından kısa bir süre sonra Londra'ya Kıbrıs'ta her şeyin yolunda olduğunu ve nüfusun çoğunluğunu oluşturan Rumların İngiliz taraftarı olduğunu bildirdi (Holland, 2019: 230-231). Savaş başlayıp ordular Avrupa'daki cephelere yoğunlaşmaya başladığında Kıbrıs hâlâ cephelerden uzaktı. Bundan dolayı Kıbrıs'ta bir bölük İngiliz askeri mevcudu korundu. Bu sırada zaten İngilizler tabir-i caizse Akdeniz'de yoktu. İngiltere ile Fransa arasında Kasım 1912'de imzalanan ve Şubat 1913'te resmîyet kazanan sözleşmeye bağlı olarak 6 Ağustos 1914'te iki devlet donanma düzeyinde iş bölümü yaptı. Buna göre Fransız donanması Akdeniz boyunca, İngiliz ve Fransız ticaretinin güvenliğinden sorumlu olacaktı. Ayrıca Süveyş Kanalı ve Cebelitarık Boğazı'ndan geçişleri kontrol edecek ve Akdeniz'deki düşman donanmasına karşı önleme faaliyetlerinde bulunacaktı (d'Andurain, 2010: 31). Zaten Fransızların sömürgeleri genelde Afrika'daydı ve oradan özellikle de Kuzey Afrika'dan Avrupa kıtasındaki çatışmaya asker taşıdıklarından, Akdeniz'de güvenliğin sağlanması önde gelmekteydi. Şimdi Süveyş Kanalı'ndan

gececek Hint birliklerinin güvenli bir şekilde Avrupa kıtasına ulaşmasından da sorumlu oldular. İngilizler ise bu iş bölümüne bağlı olarak Manş ile Kuzey denizine odaklanarak oranın güvenliğini üstlendiler. Bu nedenle Osmanlı Devleti savaşa girene kadar Kıbrıs, Fransız donanmasının faaliyet sahası içinde kaldı ama donanmaya uygun limanları olmadığından Fransızlar tarafından pek kullanılmadı. Fakat bu iş bölümü Alman donanmasına ait Goben ve Breslau'nun Boğazlardan geçerek Osmanlı Devleti'ne sığınmasıyla sarsıldı. Bu olaydan sonra İngilizler Akdeniz'e bir donanma göndererek zaten bir üs kurulmuş olan Limni Adası'na yerleşti. Osmanlı Devleti'nin Kasım 1914'te savaşa girmesi ile birlikte Mısır'da ilan edilen İngiliz himayesi, İngilizlerin konumunu güçlendirdiği gibi artık Süveyş Kanalı'nın bizzat korunmasını üstlenen İngilizler, aynı zamanda Suriye kıyılarında da yavaş yavaş hissedilir güvenlik önlemleri aldı. Londra kabinesinin Gelibolu'ya dair hayata geçirmek istediği saldırının sonucunda da Akdeniz'deki Fransız üstünlüğünü sağlayan sözleşme sona erdirildi.

Savaşın başlamasıyla beraber tarafsız kalan Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesine yönelik Almanların artan baskısı söz konuydu. Almanların niyet ve planlarına göre kendilerinin Fransa ile olan mücadelesinde, Osmanlı Devleti önemli bir rol üstlenmeliydi. Bu rol de Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi suretiyle mümkün olabilirdi. Osmanlı Devleti savaşa girmesi halinde Avrupa cephesine odaklanan Ruslar kuvvetlerinin bir kısmını Doğu'ya yönlendirmek zorunda kalacaklardı. İngilizler ise Mısır'a olası bir saldırı karşısında hem Mısır'ı hem de Hindistan'dan gelen asker ve maddi kaynakların geçiş güzergâhı olan Süveyş Kanalı'nı korumak için Mısır'da hayli kuvvet buldurmak mecburiyetinde kalacaklardı. Her iki durumda da müttefiklerin Fransa'ya desteği hafifleyecek Almanlar da başarı elde edecekti (Özçelik, 2021: 395-396, 418). Almanların bu plan ve istekleri doğrultusunda Osmanlı Devleti'ne sığınmış ve daha sonra satın alındığı ilan edilmiş olan iki geminin Karadeniz'deki Rus limanlarını bombardımanı sonucu Osmanlı Devleti, Kasım 1914'ün ilk günlerinde savaşa girdi. Bununla birlikte İngilizler artık Osmanlı Devleti'ne ait olan ve fakat kendi idare ve işgalinde bulunan Kıbrıs ve Mısır ile ilgili yeni kararlar aldı. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden önce her iki yerle ilgili Londra'daki tartışmalar birbirinden farklıydı. Kıbrıs için himaye (Holland, 2019: 233-234), Mısır için ilhak kararı tartışılırken (Özçelik, 2021: 401-415) tam tersi bir sonuç ortaya çıktı. Tek taraflı olmak üzere 5 Kasım 1914'te Kıbrıs'ın ilhak edildiği, 18 Aralık 1914'te de Mısır'ın, İngiliz himayesine alındığı ilan edildi.

2. Kıbrıs'ın Britanya İmparatorluğu'na İlhakı

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle birlikte Kıbrıs'ın hukukî statüsü ve Kıbrıs'taki İngiliz varlığı karmaşık bir durum aldı. Kıbrıs fiilen savaştan iki devletten birinin hâkimiyetinde diğerinin idaresindeydi. Kıbrıslılar Osmanlı tebaası oldukları gibi idareci olanlar İngilizlerdi. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle şimdi pratikte Kıbrıs'taki Osmanlı vatandaşları bir anlamda düşmanlarının idaresinde kaldı. Diğer açıdan İngilizler düşman topraklarında idareci oldular. Savaş Kıbrıs'ın hukukî durumunun da sorgulanmasına neden oldu. 1878 sözleşmesine göre Kıbrıs idaresinden sorumlu olan İngilizler, Osmanlı Devleti hariç herhangi bir devletle savaşa girdiklerinde Kıbrıs savaş alanına dâhil oluyordu. Bu durum İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yaşanacak bir savaşta ise söz konusu değildi (Hill, 2016: 345). Fakat Birinci Dünya Savaşı'na kadar İngiltere ve Osmanlı Devleti karşı karşıya gelmedikleri için Kıbrıs'ın savaş alanı olarak

değerlendirilmesi ve kullanılması sorgulanmamıştı. Bu arada Almanya ile savaşın başlamasından sonra Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi durumunda Kıbrıs'taki Müslümanların tutumunun ne olacağı İngilizleri endişelendirmişti. İngilizlerin özellikle Osmanlı Devleti'nin el konulan iki gemisinden sonra Kıbrıs polis/jandarma teşkilatındaki Müslüman memurların tepkileriyle endişeleri test edildi. Polis/jandarma gücü içerisindeki kızgınlık Goold-Adams tarafından yasama meclisinin nüfuzlu üyesi İrfan Bey'e yazılan mektupla yatıştırıldı. Benzer şekilde Kıbrıs'ın ilhak edilmesi halinde Müslüman Türk azınlığın buna tepki olarak isyan edebileceği hatta Rumları da kendilerine katılması yönünde teşvik edebilecekleri ihtimalleri de değerlendirilmişti. Bundan dolayı Goold-Adams Müslüman Türk ileri gelenlerine İngilizlerin 1878'den beri yaptığı şekilde dini vazifelerine engel olmayacağı mülklerine ve vakıflarına saygı göstermeye devam edeceğini belirtti (Turan, 2016: 98-99). Bu sırada savaş boyunca İngilizlerin Müslüman Türkleri sakin tutmak için sık sık başvuracakları İrfan Bey kendisine gönderilen mektuba cevaben gemilere el konulmasında haklı oldukları hatta adanın ilhak edilmesi durumunda kendileri İstanbul tarafından savaşa sokulmaktan emin olacaklarını umduklarından İngilizlere bağlı kalacaklarını ifade etti (Morgan, 2010: 75-76). Sonuç itibarıyla adanın genel nüfusuna oranla Müslüman Türk nüfusunun azınlık, Rumların çoğunluk olduğu³ ve bunlarında savaş başladığından itibaren İngilizleri destekledikleri göz önüne alınarak Kıbrıs ilhak edildi.

Cyprus Gazette'in 5 Kasım 1914 tarihli olağanüstü baskısında yayınlanan bir konsey emrine göre Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında savaş çıkmasından dolayı 1878 sözleşmesi ve eklerinin iptal edilerek Kıbrıs'ın ilhak edilmek suretiyle Britanya topraklarına eklendiği ilan edildi⁴. Böylece Kıbrıs'ın hukuki statüsü değiştirildi. İlhak kararını, Yüksek Komiser Goold-Adams tarafından yayımlanan ve Kıbrıslıların vatandaşlık statülerini açıklayan bir başka bildiri izledi. Aynı gün yayınlanan bu bildiri ile (a) Kıbrıs'ta doğan ve şimdi Kıbrıs'ta ikamet eden tüm Osmanlı tebaasının İngiliz vatandaşı olduğu (b) Kıbrıs'ta doğmayan ve şimdi Kıbrıs'ta ikamet eden Osmanlı tebaasının bildiri ilan edildiği tarihten itibaren bir yıl içinde Kıbrıs'ı terk etmeye haklarının bulunduğu ama bu sürenin bitiminde Kıbrıs'ı terk etmeyenlerin İngiliz vatandaşı sayılacağı belirtildi⁵. İngiliz vatandaşlığına dair bu karar 3 Mart 1915'te Yüksek Komiser Sir John Eugene Clauson tarafından revize edilecekti (Prothero, 1920: 70-71). Clauson'un yaptığı değişiklik birkaç ilaveyle birlikte nihaî şeklini 27 Kasım 1917 tarihli konsey emriyle alacaktı. Buna göre (a) 5 Kasım 1914'ten itibaren Kıbrıs'ta sürekli ve fiili ikamet edenler ile sürekli Kıbrıs'ta ikamet edip bu tarihte iş, eğitim veya benzeri nedenler dolayısıyla Kıbrıs dışında bulunanlar - dilekçe ile Osmanlı vatandaşlığında kalmayı tercih edip adadan ayrılanlar hariç-, (b) 5 Kasım 1914'te Kıbrıs'ta bulunan ve fakat burada sürekli ikamet etmeyenlerden savaş bitiminde yapacakları başvurunun sonucunda incelemeleri olumlu sonuçlananlar Britanya vatandaşı sayılacaklardı (Hill, 2016: 353). Bu bildiri ile Kıbrıslıların vatandaşlık statüleri tanımlanarak bir anlamda İngilizler için düşman tebaa olmaktan çıkartıldılar.

³ Örneğin 1911 nüfus sayımına göre adanın toplam nüfusu 270.908 kişiydi ve bunun 56.428'i Müslümanlardı. Rumlara oranlar Müslümanlar nüfusun %20.59'luk kesimini oluşturuyorlardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. WOSGIAN, D. S. (1963). *Turks and British Rule in Cyprus*. Columbia University. *Doktora Tezi*. s. 70.

⁴ İlhak kararının orijinali için bkz. PROTHERO, G. W. (1920). *Cyprus*. H. M. Stationery Office. s. 68-69.

⁵ Bildirinin orijinali için bkz. PROTHERO, G. W. (1920). *Cyprus*. H. M. Stationery Office. s. 69-70.

Kıbrıs'ın ilhak kararı hem Rumlar hem de önde gelen bazı Müslüman Türkler tarafından olumlu karşılandı (Turan, 2016: 101; Samani, 2007: 220). İstanbul'dan atanan ve Kıbrıs'ta Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinin bir göstergesi olan Kadılık makamındaki Ali Rifat Bey'in ilhak kararına dair olumlu tutumu belgelere yansıdı (BOA, A.MTZ. KB. 1/1, 14 Safer 1335). İngilizlerin korkularının aksine Müslüman Türklerin, kararı sempati ile karşılaması sonucu üst düzey görevliler ilhak kararının alındığı gün Müslüman Türklerle beraber vakit geçirebiliyordu. Örneğin 5 Kasım 1914'teki ilhak kararının ilan edildiği günün akşamı Kıbrıs'ta kurulan savaş komitesi sekreteri olarak görev yapan ve önde gelen Türklere ilhak kararını açıklayan Harry Luke, Lefkoşe müftüsünün oğlu Mehmet Ziyaeddin'in (Münir Bey) nişan törenine katıldı (Morgan, 2010: 72). Fakat burada ilhak kararına karşılık Müslüman Türkleri Rumlardan ayıran düşüncüyü ifade etmek gerekir. Müslüman Türklerin İngilizlerden beklentisi savaş zamanında kendilerini İstanbul'un savaşa sokma ihtimalinden korumaları yönündeydi. Onlara göre savaş sonuçlandığında İngiltere Kıbrıs'ı terk edecek olursa o zaman yeniden Osmanlı hâkimiyetine dönmeleri gerekiyordu. Çünkü 1878 Sözleşmesi onlara göre geçerliliğini hâlâ koruyordu. Rumlar için ise durum farklıydı. İngiltere'nin Kıbrıs'a yerleşmesinden sonra Yunanistan ile birleşme (Enosis) umutları artmıştı. Buldukları her fırsatta birleşme için girişimlerde bulunmuşlardı. İlhak kararından da üç gün sonra Başpiskopos II. Kyrillos ve Kavanin Meclisi'nin Rum üyeleri, ilhak kararını öven, müttefiklere desteklerini ifade eden ve Yunanistan ile birleşme temennisinde bulunan bir mektubu Goold-Adams'a verdiler (Barham, 1982: 107; BOA, Y. A. HUS. 434/33, H. 10 Cemaziyelahir 1320; HR. SYS. 1754/19, M. 20.08.1902; HR. SFR. 3. 695/34, M. 01.02.1913). Fakat İngilizler her defasında Rumlara adanın gerçek hâkimi Osmanlı Devleti olduğundan Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesinin mümkün olmadığını söylediği gibi yine aynı cevabı verdiler (Turan, 2016: 98-99). Şimdi ilhak kararı Rumlar tarafından bir anlamda İngiltere adayı ilhak edip Osmanlı bağlarını sonlandırdıysa Yunanistan'a da terk edebilir şeklinde değerlendirildi (Samani, 2007: 188, 230).

İlhak kararı şimdilik tek taraflı olsa da esasında malumun ilamından başka bir şey değildi. 1878'den beri İngilizlerin idaresinde olan Kıbrıs, işgali izleyen birkaç yıl boyunca İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından idare edilmiş, ardında da Sömürgeler Bakanlığı'na devredilmişti. 1878 sözleşmesi ile Kıbrıs "*emaneten*" ve "*geçici*" olarak belli koşullar altında İngiliz idaresine terk edilmişti. Fakat Kıbrıs'ın hukukî hâkimi Sultan kalırken fiili hâkimi Kraliçe oldu. Esasında İngiltere sözleşme ile belli koşulları yerine getirmek zorundaydı. Bundan dolayı Kraliçe'nin Kıbrıs'taki konumu Mısır'daki Hidiv ile hemen hemen aynıydı. Yine de Kıbrıs'ta kapitülasyonların uygulanamaz olması, Yüksek Komiserin pratikte Osmanlı mutasarrıfı ile aynı olan yetkilere sahip olmasına rağmen Sultan'a karşı sorumlu olmaması ve denetlenememesi adanın statükosunda fiili değişiklik olduğunu gösterdi (Hill, 2016: 346-347; Çelik, 2012; 111-116). Tıpkı Malta gibi İngiliz sömürgesi haline gelen Kıbrıs'ta savaş sonunda yapılan antlaşmalar göz önüne alınırsa ilhak kararı bir anlamda Kıbrıs'taki yaklaşık üç buçuk asırlık Osmanlı hâkimiyetine indirilen bir darbeydi. Bu kararla birlikte artık Kıbrıs ve Kıbrıslılar yönetim merkezinden uzak ve kültürel olarak oldukça yabancı oldukları bir imparatorluğun parçası oldu.

3. Kıbrıs'ın Savaşta Askerî Olmayan Katkısı

Osmanlı Devleti savaşa girdikten hemen sonra Almanların beklentilerine uygun olarak Mısır'daki İngilizlere saldırarak mümkünse Mısır'ı ele geçirmek, Süveyş Kanalı'nı kontrol ederek

İngilizlerin Uzakdoğu'daki sömürgelerinden ve dominyonlarından gelen asker ve yardımlarını kesmek niyetindeydi. Eğer bu mümkün olamazsa bu sefer Mısır'ı savunmak ve kanalı korumak zorunda kalacak İngilizlerin burada büyük bir kuvvet buldurmaya zorlamak istedi. Şubat 1915'te başarısızlıkla sonuçlanacak ilk Kanal Harekâtı'nın beklenenden önemli sonuçları oldu. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle Ortadoğu'da bir cephe açılmasına bağlı olarak Ortadoğu'nun kaderini etkileyecek bir süreç başladı. Bu sırada İngilizler de Osmanlı Devleti'ni saf dışı bırakmak, Rusları rahatlatmak ve Balkanlar üzerinden Almanları sıkıştırmak için Gelibolu'ya yönelik önce denizden donanma ve ardında da karadan asker çıkarmak suretiyle bir saldırı planladı. Bu saldırı başarısızlıkla sonuçlandıysa da Kıbrıs'ın savaş sırasında kullanımı hem Kanal harekâtı hem de Gelibolu saldırısı ile başladı. Ortadoğu'yu yakından ilgilendiren cephenin açılmasıyla Kıbrıs, İngiliz donanmasının yakıt ikmal deposu oldu (Heraclidou, 2014: 193). Özellikle Mağusa, Fransız donanması ve İngiliz deniz uçakları için önemli bir kömür ve iâşe deposu haline geldi (Morgan, 2010: 70). Şubat 1915-Ocak 1916 arasında gerçekleşen müttefiklerin Gelibolu saldırısı sırasında ise Kıbrıs müttefik kuvvet askerlerinin nekahet merkezi olarak kullanıldı. Esasında Gelibolu saldırısı sırasında İngilizlerin üssü İskenderiye idi. Aynı zamanda Mısır birçok açıdan İngilizler tarafından kullanıldı. Bu bağlamda hasta ve yararlı askerlerin tedavi edildiği yerlerden biri de Mısır oldu (Macmunn & Falls, 1928: 16). Mısır'da tedavi gördükten sonra yeniden cepheye sevk edilebilir durumda olan askerlerin ise cepheye gitmeden önceki son durakları daha fazla dinlenme ve güçlenme yeri olarak Kıbrıs oldu. İngilizlerin 1882'de Mısır'ı işgali sırasında Trodos askeri bir üs olarak değer kazanmış ve burada bir de hastane yapılmıştı. Kıbrıs'ın önceki yıllardaki bu deneyimi göz önüne alınarak Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile birlikte Yüksek Komiser Goold-Adams tarafından bu durum yeniden değerlendirildi. Onun da teşviki ile savaşın ilk yıllarında Trodos Dağı'nda 500 askeri barındıracak kapasitede nekahet kampı kuruldu. Bu kampı Limasol'daki Kyperounta'da oluşturulan 1500 asker kapasiteli nekahet kampı izledi. Nekahet merkezleri müttefik askerlerin Gelibolu'daki cephelere gitmeden önce iki hafta dinlenebildikleri bir yer olarak Gelibolu saldırısı süresince hizmet etti. Başka bir açıdan nekahet merkezleri karantina merkezleri gibi de görülebilir. Nekahet merkezlerinde dinlenen askerlerin hastaneden bulaşıcı hastalık kapma ihtimalleri söz konusuydu. Cephedeki askerlerin durumunu etkilememek için nekahet merkezlerinde geçirilen süre salgın hastalıkların önlenmesi için de önemliydi. Gelibolu saldırılarının başarısızlıkla sonuçlanmasına bağlı olarak müttefik kuvvetlerin Gelibolu'dan ayrılmasından sonra nekahet kamplarının kullanımı son buldu (Heraclidou, 2014: 196).

Birinci Dünya Savaşı'nda savaşan taraflar arasında yer alan İngiltere ile Osmanlı Devleti birçok cephede karşı karşıya geldi. Çatışmalar sırasında da ele geçirilen düşman askerleri gerek karşı tarafın savaş gücüne zarar vermek gerekse de sonraki süreçte pazarlık unsuru olmak üzere esir edildi. İngilizler tarafından ele geçirilen Türk savaş esirleri söz konusuydu ve bunlar esir kamplarına yerleştirildi. İngiliz esir kampları arasında Bağdat, Basra, Hindistan, Burma, Mısır, Kıbrıs, Selanik, Malta ve Man Adası en önemli olanlarıydı⁶.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. TÜFEKÇİ, V. (2019). Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlere Esir Düşen Türk Askerleri. İstanbul Üniversitesi. *Doktora Tezi*.

Kıbrıs'a Türk savaş esirlerinin gönderilmesi 1916'nın son aylarından itibaren başladı. Bunun nedeni öncelikli olarak Mısır gibi İngiliz askeri gücünün yoğun olduğu ve Anadolu'ya uzak yerlerin tercih edilmesi idi. Fakat Mısır'daki esir kampları zamanla yetersiz kaldı. Ağustos 1916'da Mısır Seferi Kuvvetleri Başkomutanı Sir Archibald Murray Kıbrıs'a 3.500 Osmanlı savaş esirinin gönderme kararı alması ile birlikte Kıbrıs'ın esir kampı olarak kullanılması süreci de başladı. Yüksek Komiser Clauson'a göre Kıbrıs'ta esir kampı bulunacak olması bir anlamda propaganda malzemesi olarak da görüldü. Özellikle Kıbrıslı Türkler için bu kamp Clauson'a göre Almanların yenilmezliğine dair olan duygularını sonlandıracak ve İngilizlerin gücünü ve düşmana tavrını gösterecek "*faydalı*" bir amaca hizmet edecekti (Heraclidou, 2014: 197; Morgan, 2010: 89). Bu kararın hemen ardından Gazi Mağusa'nın Karakol bölgesinde (günümüzde Gülseren Eğitim Kampı'nın olduğu yerde) esirler için kamp hazırlıkları hemen başladı. Karakol bölgesindeki tarım arazileri kamulaştırılarak ilk aşamada yaklaşık 6.000 esiri barındırabilecek bir kamp kuruldu. Ekim 1916'dan itibaren öncelikle Mısır'da bulunan Çanakkale savaş esirlerinin Mağusa Esir Kampı'na gönderilmesiyle ilk esir kafilesi Kıbrıs'a gelmiş oldu. İngilizler özellikle düşük rütbeli asker ve erleri Kıbrıs'a göndermeyi tercih etti. Bunun nedeni Kıbrıs'ın Anadolu'ya yakın olmasıydı. İlerleyen zamanlarda Çanakkale esirlerini Hicaz ve Kanal cephesinde esir düşen asker ve sivil esirler izledi (Tüfekçi, 2019: 266-277). Yüksek Komiser Clauson Müslüman/Türk esirlerin Kıbrıslı Türkler ile iletişime geçmesini engellemek için kampı sıkı kontrol altına aldırdı. 5 Aralık 1916'da yapılan bir duyuru ile İngiltere ile savaş girmiş bir ülkenin mensubu olan düşman unsurlarına veya savaş esirlerine yardım ve yataklık ile kaçmalarına yardımcı olanların en ağır şekilde cezalandırılacağı ifade edildi. Kamp çevresinde izinsiz olarak herhangi bir yerin veya kişinin fotoğrafının çekilmesi, kamp çevresinde gezinmek ve kamp civarında tekneyle turlamak ve bölgede alkol satışı ile tüketilmesi yasaklandı (Keser, 2007: 20-22). 1920 yılı sonuna kadar aktif şekilde kullanılan esir kampında binlerce savaş esiri ağırlandı (Tüfekçi, 2019: 270).

Müttefik kuvvetler Gelibolu saldırısından başarısızlıkla ayrılmaya başladıkları zaman Bulgaristan'ın Sırbistan'a karşı olası bir saldırısını önlemek için Ekim 1915'te alınan bir kararla Selanik'ten karaya çıktılar. Bu şekilde Makedonya Cephesi açıldı. İngilizler ilk aşamada bu sefere gönüllü değildi. Bu nedenle Yunanistan'a savaşa girmeleri konusunda çağrı yaparak Kıbrıs'ı kendilerine terk etmeyi vaat ettiler (Barham, 1982: 106). Fakat Yunanistan'daki siyasi karışıklık teklifin kabul edilmesine engel olduğundan İngilizler bu sefere katılmak zorunda kaldı. Müttefik kuvvetler Makedonya Cephesi'nde mücadeleye girişmeden önce gerekli hazırlıkların yapılması gerekiyordu. Ayrıca Makedonya Cephesi'nde coğrafi zorluklar ve iklimsel sıkıntılar barındırıyordu (Wakefield, 2004: 325-340). Bu nedenle daha fazla yardımcı kuvvete ihtiyaç vardı. Genel anlamda Avrupa'daki savaşlarda yardımcı unsurlar olarak hayvanlar büyük rol oynadı. Örneğin 1917'nin en yoğun ayı olan Ağustos'ta İngilizler Batı Cephesi'nde 368.000 at ve 82.000 katıra sahipti. Atların 3/1'i süvarilerin hizmetindeydi ve geri kalan hayvanlar nakliye ve yük taşımacılığı için kullanıldı. Genel olarak bakılırsa İngilizlerin savaştıkları alanlarda kullandıkları hayvanlar yine aynı dönemde 591.000 at, 213.000 katır, 47.000 deve ve 11.000 öküz oldu. Kuzey Amerika ana tedarik üssü olarak ateşkesten önce İngiltere'ye 429.000 at ve 275.000 katır sağladı (Singleton, 1993: 178, 186, 190). Yine de Britanya İmparatorluğu'nun ana tedarikçisi olmasa da Kıbrıs'ta bulunan katırlar Makedonya Cephesi için kullanıldı.

24 Mayıs 1916'da Yüksek Komiser Caluson'a Kıbrıs'tan katır temin edilip edilemeyeceğinin sorulmasıyla Kıbrıs'tan katır tedarik süreci başladı. Ağustos 1916 başlarında hemen Katır Satın Alma Komisyonu kuruldu. Ardından 14 Ağustos 1916'da Yüksek Komiser Clauson tarafından bir bildiri yayınladı. Bu bildiriye göre elinde katır olan herkes bölgelerine gelecek temsilcilere katırlarını ordunun ihtiyaçları için uygun olup olmadığını kontrol ettirecekti. Uygun görülen katırlar komisyonun belirlediği bedelle sahiplerinden satın alınacaktı. Fiyat konusunda anlaşmazlık yaşanırsa fiyat komitenin oy çokluğu kararı ile belirlenecekti. Eğer katır sahipleri çağrılara uymazsa para veya hapis cezaları ile cezalandırılacaktı. Katırla geçimini sağlayan Kıbrıslı çiftçilerin olduğu göz önüne alınarak ilk aşamada tarafların anlaşma yoluyla satın alınma işlemi yapılması benimsendi. Fakat bunun yararlı olmadığı görüldüğünde 26 Eylül 1916'da belirlenen fiyatla zorunlu alım süreci benimsendi. Bu şekilde Kasım 1916'ya kadar 2.750 katır yanında 1.200 eşek ve 140 küçük at (Pony) Selanik'e gönderildi. Temmuz 1919'da Kıbrıs'tan gönderilen raporda şimdiye kadar Selanik'e 3.500'den fazla katır ve 3000'den fazla eşeğin Kıbrıs'tan ihraç edildiği bilgisi verildi. Katırlar Selanik Cephesi'ndeki İngiliz birliklerin çeşitli kademelerinde kullanıldı. İlk aşamada katırlar ağır yük taşımalarına neden olan yol yapım işlerinde kullanıldı. Genel olarak bakılırsa katırlar geceleri dar yollardan ve dik vadilerden cephe hattına silah, mühimmat, su ve yiyecek taşımak ve geri dönerken cepheden yaralanmış askeri getirmekle görevliydi. (Varnava, 2016: 489-515). Katırlar Makedonya Cephesi'nde önemli rol üstlendikleri gibi İngiliz ordusunun diğer savaş alanlarında da kullanıldı. Savaş boyunca İngilizlerin Kıbrıs'tan aşağı yukarı 120.000 katır satın aldıkları tahmin ediliyor (Heraclidou, 2014: 194-195).

Makedonya Cephesi için gerekli olan katırlar yanında katırcılara da ihtiyaç vardı. Kıbrıs'tan resmi rakamlara göre Temmuz 1916-Mart 1919 tarihleri arasında İngiliz ordusunda yardımcı kuvvet olarak görev yapanlar 12.228 kişiydi (Varnava, 2014: 82). Bu rakama iki veya üç kez göreve gidenlerle ilk aşamada tam manasıyla kaydı tutulamayanlar dâhil değildi. Bir tarihçiye göre Temmuz 1916-Mart 1919 tarihleri arasında görev yapan katırcıların toplam sayısı 15.910 idi ve ada nüfusu 1914'te 274.108 kişi olduğu göz önüne alınırsa bu rakam oldukça yüksek bir sayıydı (Heraclidou, 2014: 195; Varnava, 2014: 82-92). Kıbrıslılar Makedonya Cephesi'nde yalnız değildi. Çünkü yanlarında Malta-Makedon İşçi Taburları, Hint ve Maltalı katırcılar da vardı (Wakefield, 2004: 325). 24 Mayıs 1916'da katırlarla birlikte katırcı temin edilip edilemeyeceği Yüksek Komiser Clauson'a sorulmasından yaklaşık iki ay sonra 28 Temmuz 1916'da 150 kişilik ilk kafiye Selanik'e ulaştı. İşe alım oranları düşük olduğundan 19 Ekim 1916'da askerlik çağındaki Kıbrıslıların ada dışına işgücü olarak çıkması yasaklandı. Çünkü Kıbrıslılar, Amerika'ya veya daha yakındaki Mısır'a mevsimlik işçi olarak gittikleri gibi Fransız ordusuna katılmak için adadan ayrılmak isteyenler vardı. Bunu hazırlanan broşürler izledi. Yüksek Komiser Clauson tarafından hazırlanan ve en ücra köşelere kadar ulaştırılan broşürlerde katırcılığın "*dünyayı görmek ve Büyük Savaş'ta yer almak isteyen*" Kıbrıslı gençler için bir fırsat sunduğu ifade edildi. Broşürde ayrıca aylık ustabaşılar için 4.15-6 £; eyerciler, nalbantçılar ve araba yapımcılar için 4.15 £ ve katicılar için 3.12 £ veya 90 Drahmi maaş verileceği, yiyecek ve giyeceklerin ücretsiz olarak temin edileceği belirtildi. Bu göreve kabul edilecekler 18-35 yaş aralığında olanlardan tercih edilecekti. Son olarak katırcılara geride bıraktıkları ailelerine alacakları ücretlerin yarısının veya 50 Drahmi verileceği söylenerek teklif daha da cazip hale getirildi. 1913 yılında tarım işçilerinin ücreti ayda 3 ila 18 Kıbrıs kuruşuna ve yılda 2 ila 20 Kıbrıs sterline tekabül ediyordu. Bu ücretler, katır birliklerinde hizmet etmek için teklif edilen ücretlere kıyasla çok azdı (Varnava, 2014: 92-93). Katırcılar

çatışmalardan uzakta ve cephe hattının gerisinde hizmet edeceklerse de salgın hastalıklardan dolayı ölenler oldu. İngilizler için Sina-Filistin Cephesi'nde büyük rol oynayan Mısırlı deveçiler ve develer (Özçelik, 2021: 424-432) gibi Makedonya Cephesi'nde de Kıbrıs'ın katırları ve katırcıları büyük rol oynadı. Savaş başladığında Kavanin Meclisi'nin Rum üyelerinin isteği doğrultusunda Yüksek Komiser Goold-Adams İngiliz birliklerinin kullanması için Kıbrıs'tan 3.000 ton tuz hediye etti. Fakat tuz o zaman İngiliz birlikleri için lazım değildi. Yine de Londra'daki yetkililer hediye kabul etmeyip Kıbrıslıları gücendirmek istemediklerinden tuz yerine yenilebilir bir şeyin kabul edileceğini ifade ile Kıbrıslıların Malta'daki Hint askerleri için 1200 keçi göndermesini kabul etti (Morgan, 2010: 76-77). Savaşın uzaması ile birlikte yetkililerin bu tavrında bir değişiklik meydana geldi. Kıbrıs bir tarım ülkesiydi ve orduların da talepleri vardı. 1914-1918 yılları arasında Selanik ve Mısır Seferi Kuvvetleri'ne 40.000 keçi, 800.000 yumurta ile 100.000 ton arpa ve buğday satıldı. Bunun dışında savaştaki atlar ve yük hayvanları için adanın yıllık üretimi yaklaşık 60.000 ton olan harnup (keçiboynuzu) fasulyesi mahsulünün tamamı satın alındı. Gerçekten de savaş sırasında Kıbrıs o kadar çok yenilebilir gıda maddesi ihraç etti ki gıda kıtlığını önlemek için hükümet tarafından ihracata belirli yasaklar getirilmesi gerekti. Örneğin, 1916'nın sonunda, 15.000 tondan fazla patates ihracatının ardından, patates Kıbrıslı ailelerin temel gıda maddesi olduğu için hükümet daha fazla ihracatı yasakladı. Savaş süresince soğan, makarna, kuru incir, kayısı, üzüm, saman, yulaf önemli miktarlarda ordular için Kıbrıs'ın dışına çıkan ürünlerdi. Hatta hem orduların ihtiyacı hem de Kıbrıslıların tüketmesi için ilk defa Mağusa'da tütün ekimine başlandı (Heraclidou, 2014: 195; Holland, 2019: 232).

Savaş Kıbrıs'ın ormanlarını da etkiledi. Sina-Filistin Cephesi'nin açılmasından sonra orduların ihtiyaç duyduğu kerestelerin büyük bir kısmı Kıbrıs'tan temin edildi. Baf, Limasol, Larnaka, Güzelyurt'tan sürekli biçimde getirilen keresteler Mağusa limanında bekleyen kargo gemileri ile Mısır'a sevk edildi. Mısır'a gönderilen kereste miktarı savaş süresince 100.000 tonu buldu. Bu aynı zamanda Kıbrıs'ın sahip olduğu ormanların 6/1'inin yok edilmesi anlamına geliyordu (Morgan, 2010: 76-77). Oysa İngilizler Kıbrıs'ı işgal ettikleri ilk andan itibaren Kıbrıs ormanlarının gelişmesine büyük önem vermişlerdi. Örneğin ormanlık alana tecavüz edilmesini önlemek üzere sayısız girişimlerde bulunulmuş, özel mülkler de dâhil izinsiz ağaçların kesilmesi veya budanması yasaklanmış, ormana zarar veren yarım milyon keçinin sayının azaltılması için uğraşmışlardı⁷. Savaş sırasında Kıbrıs ayrıca hem istihbarat merkezi hem de mülteci kampı olarak da kullanıldı. Gelibolu saldırısının ardından İngilizlerin Ortadoğu'ya yönelik faaliyetleri yoğunlaştığında aynı zamanda Akdeniz'deki İngiliz askerî istihbaratı yeniden organize edildi. Özellikle Kıbrıs'ta asker ve polis istihbarat birimlerini koordine etmek üzere Doğu Akdeniz Özel İstihbarat Bürosu (EMSIB) kuruldu. Büronun faaliyetleri A ve B çalışma alanı olarak ikiye ayrıldı. A çalışmasının görevi Anadolu ve Suriye'deki düşmanlar hakkında bilgi edinmek, B çalışmasının görevi adadaki stratejik depoları korumak ve Mısır merkezli askeri operasyonlar hakkında Anadolu'ya bilgi geçişini önlemektir. Ajanlar genelde işsiz ve mültecilerden seçildiğinden, verilen bilgiler karşılığı alınan paralar söz konusu olduğundan uydurma bilgilerin fazlalığından ve Anadolu sahillerine çıkanların bir kısmı Mersin'de güvenlik güçleri tarafından yakalanmalarından dolayı sistemin başarılı çalıştığı söylenemez. Yine de ilk defa kurulan telefon hattı ve telgraflar aracılığı ile hem

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. HARRIS, S. E. (2007). *Colonial Forestry and Environmental History: British Policies in Cyprus, 1878-1960*. The University of Texas. *Doktora Tezi*.

İngiliz hem de Fransız donanmasına önemli bilgi akışı sağlandı (BOA, DH. EUM.5.Şb. 54/7, H. 23 Rebiülahir 1336; Morgan, 2010: 87-94). Bu dönemde Kıbrıs'taki mültecilerin sayısı az olmakla birlikte çeşitli unsurlardan oluşmaktaydı. Örneğin Kırım'dan tahliye edilen birkaç yüz subay ve aileleri, İzmir'den gelen Yahudiler (Heraclidou, 2014: 197) ile Doğu Anadolu'dan Fransızların niyetleri doğrultusunda getirilen Ermenilerden oluşmaktaydı. Ermeniler, Türk esirlerin tutulduğu kampa yerleşmişlerdi. Hatta bazı durumlarda esir kamplarında dahi çalıştılar. Savaş sonunda kampın kapatılmasına kadar burada kaldılar (Keser, 2007: 2-8).

1914-1916 yılları arasındaki savaş, Britanya İmparatorluğu'nun geneli için hissedilir olmaktan uzak kalsa da 1917-1918 yılları arasındaki savaşı kazanma çabaları başta Hindistan ve Mısır olmak üzere hissedilir derece etkiye neden oldu. Çünkü bu dönemde İngilizler geleneksel savaş lojistik anlayışlarını terk ile sömürge ve idarelerinde bulunan yerlerde müdahaleci ve daha otoriter bir kontrol sistemi kurdu. Bunun doğal sonucu olarak savaş sırasında insan ve hayvan gücü ile gıda ve yeme olan talebin artmasına bağlı olarak İngilizlerin daha emperyal ve politik kontrol kurmalarıyla sonuçlandı (Ulrichsen, 2011: 2). Fakat Kıbrıs'ın savaşa katkısı biraz farklıydı. Yine de Kıbrıs'ı 5 Kasım 1914'e himayesine aldığı ilan eden İngilizler savaşı kazanma çabalarında Kıbrıs'ı yukarıda ifade edilmeye çalışıldığı şekilde birçok amaç için kullandı. Kıbrıs'ın çatışma alanlarına coğrafi olarak yakın olması ve fakat aktif bir çatışma alanı olmaktan uzak kalması Kıbrıs ve Kıbrıslıların yararına oldu. Kıbrıs savaş süresince izole bir durumda kaldı. Çünkü gazeteler sansürlenmiş, telgraf iletişimi siviller için neredeyse kesilmişti. Ticari amaçlar için kullanılan küçük tekneler haricinde adadan seyahat etmek imkânsız hale gelmişti (Holland, 2019: 233). Bir dönem zorunlu askerlik Kıbrıslılar için düşülmüşse de Yüksek Komiser Clauson'un buna sıcak bakmaması ile engellendi (Morgan, 2010: 80). Dolayısıyla herhangi bir askeri seferberlik söz konusu olmadığından çiftçiler üretimlerine devam etti. İngilizlerin gıda ve hayvan yemine yönelik talepleri olsa da Kıbrıs tarımsal olarak kendi kendine yeter olduğundan kıtlık veya ürüne ulaşamama gibi bir sorun yaşanmadı. Savaşa bağlı olarak gıda maddelerinin fiyatlarında artış olsa da sabit fiyat politikası aşırı pahalılaşmayı önledi. Sıradan şehir halkının tarımsal ürünlere ulaşımı oldukça kolaydı. Enflasyonun varlığı söz konusuydu ama Kıbrıs'ta enflasyondan etkilenecek büyük ölçekli orta sınıf ve işçi sınıfı yoktu. Savaş aynı zamanda Kıbrıs gelirlerinin artmasını da sağladı. Örneğin Kıbrıs'ın ormanlarının zararına olarak Mısır'a ihraç edilen keresteler 120.000 £ değerindeydi. Savaş sonunda Kıbrıs'ın yıllık geliri 598.800 £ idi (Holland, 2019: 232; Heraclidou, 2014: 199). 1913-14 ila 1916-1917 yılları gelirleri ortalama 332.050 £ giderleri de 306.318 £ (Prothero, 1920: 59) olduğu göz önüne alınırsa ve harcamaların değişmediği düşünülürse tarımsal nüfus yoğunluğu fazla ve yoksul bir toplum için savaşın iyileşme ve gelişme imkânı sağlamış olduğunu söylemek mümkündür.

4. Savaş Sonrasında Talepler ve İngiliz Politikası

Kasım 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın resmen sona ermesi ile birlikte savaş sonrası yapılacak antlaşmalar için savaşın galipleri tarafından Ocak 1919'da Paris'te Barış Konferansı'nın toplanması kararlaştırıldı. Savaşın sona ermesi ile birlikte Kıbrıs nüfusunun yaklaşık %80'ini oluşturan Rumlar hemen harekete geçti. İngilizlerin Kıbrıs'ı 1878 Sözleşmesi akabinde idareten devralması ile birlikte başlayan Kıbrıslı Rumların Yunanistan ile birleşme (Enosis) talepleri ilhak kararıyla daha da artmış, savaş boyunca Enosis umutları canlı kalmış ve Wilson İlkeleri sonucu

ortaya çıkan kendi kaderini tayin hakkı ile Rumların hayallerinin yakında gerçekleşeceğine dair umutları iyice ateşlenmişti. Ocak 1919'da başlayacak konferans öncesi Rumlar, savaş sırasında işbirliği içinde olmaya yönelik tutumlarının İngilizleri Enosis konusunda olumlu adım atmaya yönlendireceğini umdular. Bunun için Aralık 1918'de Başpiskopos III. Kyrillos liderliğinde bir heyet Londra'ya doğru hareket etti. Heyet Londra öncesi Paris'te Yunan Başbakan Eleftherios Venizelos ile de görüştü. Başbakan onlara Enosis konusunda iyimser olduğunu ve sabırlı davranmalarını söyledi. Ocak 1919'da heyet Londra'ya varmasına rağmen İngiltere Başbakanı Lloyd George onlarla görüşmedi. Heyet, hükümet üyeleri, milletvekilleri ile görüşüp basın yoluyla kamuoyunu etkilemeye çalışsa da Enosis konusunda İngilizler adadaki Müslümanların da dikkate alınması gerektiği ifade ettiklerinden herhangi bir gelişme olmadı (Barham, 1982: 111-113; Samani, 2007: 189). Kıbrıslı Müslüman Türkler ise savaşın sona ermesinden hemen sonra artan Enosis faaliyetlerine tepki olarak birtakım faaliyetlerde bulundu. Savaş bitiminde Anadolu'da bulunan Kıbrıslı Hüseyin Sırrı Bey ve arkadaşları barış görüşmelerine gidecek Sadrazam Tevfik Paşa'ya mektup göndererek iki talepte bulundu. Bunlardan ilki İngilizler herhangi bir şekilde Kıbrıs'ı üçüncü bir tarafa terk edecek olmaları halinde Kıbrıs'ın esas sahibi Osmanlı Devleti'ne geri verilmesi diğeri ise İngilizler Kıbrıs'ta kalacak olursa Müslüman Türklerin haklarının korunması ile Evkaf idaresinin Kıbrıslı Türklere geri verilmesiydi. Fakat bu talep dikkate alınmadı. Bu sırada Kıbrıs'ta 12 Aralık 1918'de Müftü Mehmet Ziyaeddin Efendi'nin girişimiyle 200 kişilik bir kongre toplandı. Kongre kendini Meclis-i Milli olarak nitelendirdi. Kongre sonunda Enosis konusunda kendilerinin dikkate alınmamasının rencide edici olduğu ifade edilerek Kıbrıs'ın yeniden Osmanlı Devleti'ne terki talep edildi. Ayrıca bir heyet oluşturularak barış görüşmelerine gönderilmesi kararlaştırıldı. İngilizlerin heyet başkanı olarak seçilen Mehmet Ziyaeddin'in yurt dışına çıkışını yasaklamasıyla bu karar uygulanamadı. Bundan başka Dr. Mehmet Esad, Dr. Behiç Hüseyin ve Hasan Karabardak tarafından Türkiye ile Birleşme Partisi kurulduysa da İngilizlerin parti yöneticilerini tutuklamasıyla parti faaliyetleri sona erdi (Balyemez, 2017: 18-21).

Rumların Enosis ve Türklerin Osmanlı Devleti ile birleşme talepleri İngilizlerin Kıbrıs'a yönelik savaş sonrası bakışı ile zaten kabul edilemezdi. Barış görüşmeleri öncesi Osmanlı Devleti 3 Mart 1918'de Ruslarla yapılan Brest-Litovsk Antlaşması maddeleri uyarınca Kıbrıs'ın kendilerine iade edilmesi tezini savunmayı kararlaştırdı. Çünkü bu antlaşma ile Ruslar Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne iade etmişlerdi. Dolayısıyla 1878 Sözleşmesi'nin hukukî dayanağı olan bu yerlerin Rus işgalinde kalması durumu da son bulmuştu. Fakat İngilizler için savaştan yenik çıkmış Osmanlı Devleti'nin bu tezi bir anlam ifade etmeyecekti. Ayrıca Kıbrıs'ın savaş sonrası dönemde ortaya çıkacak yeni düzenlemelere bağlı stratejik öneminin artacağı biliniyordu. Barış görüşmelerine katılan İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un elinde İngiliz genelkurmayı ve deniz kuvvetlerinin hazırlamış olduğu tezkire Kıbrıs'ın stratejik değerini açıklıyordu. Bu tezkereye göre özetle (1) Kıbrıs'ın İngilizler haricinde bir güç elinde bulunması ve tahkim edilmiş bir üs haline getirilmesi İngilizlerin Malta'da konuşlanmış donanmasının faaliyetlerine ve Doğu Akdeniz'deki İngiliz varlığına bir tehdit olabileceği değerlendirildi. (2) Savaştan sonra İtalya ve Fransa eline geçmesi muhtemel Anadolu ve Suriye limanlarında bir deniz üssünün kurulmasına karşı Kıbrıs geliştirilecek veya yeniden inşa edilecek donanmaya uygun bir limanı ile bu üslere müdahalede bulunmada stratejik avantaj sağlayacaktı. (3) Kıbrıs'ın Anadolu'ya yakınlığından dolayı ileride karadan veya havadan yapılacak operasyonlara kolaylık sağlayacağı gibi Bağdat Demiryolu'nun denize en yakın ve savunmasız olduğu İskenderun

Körfezi'ne Kıbrıs'ın yakınlığı büyük avantajdı. Şöyle ki Kıbrıs'ta kurulacak bir hava üssü ile hem Bağdat ve Hicaz Demiryolu'na hem de önemli konumdaki köprülere havadan müdahale imkânının olmasıyla istenildiği vakit Anadolu, Mezopotamya, Suriye ve Arabistan'ın bağlantısının kesilebileceği ön görülmüştü (Satan, 2018: 110-114) Kıbrıs'ın yeni stratejik değerinin ortaya konulduğu bu görüşler doğrultusunda İngilizlerin Kıbrıs'ı terk etmelerini beklemek zaten mümkün değildi. Kıbrıs'taki Türk hâkimiyetinin nihayete ermesi Sevr Antlaşması ile kabul edilecek Lozan Antlaşması ile resmîyet kazanacaktı.

SONUÇ

İngiltere'nin ilhak kararıyla birlikte 5 Kasım 1914'ten itibaren Britanya İmparatorluğu'nun bir parçası olarak Kıbrıs, Birinci Dünya Savaşı'na dâhil oldu. Savaşın kendisi büyük olasına rağmen Kıbrıs özelinde küçük kaldı. Bunun birkaç nedeni vardı. En başta İngilizlerin Kıbrıs'ın sükûnet hali içinde kalması için aldıkları sıkıyönetim kararları ile halkın ve adanın izole bir hale gelmesiydi. Diğeri ise adanın aktif çatışma alanlarına yakın olmasına rağmen bir çatışma sahasına dönüşmemesiydi. Yine de Kıbrıs imparatorluğun savaş çabalarına ortak edildi. Fakat bu Hindistan, Mısır, Malta'nın vd. yük ve çabasına oranla oldukça hafif ve askeri olmayan bir çabaydı. Savaş sırasında Kıbrıs, Gelibolu'daki cepheye geri dönmeden önce Mısır'da hastalık ve yaradan kurtulmuş müttefik askerlerin dinlenme ve bir bakıma karantina yeri olmak üzere nekahet merkezi, Gelibolu ve Sina-Filistin Cephesi'nde esir alınan düşük rütbeli ve rütbesiz askerlerin tutulduğu esir kampı, Makedonya Cephesi için gerekli olan yardımcı kuvvetlerden katır, eşek ve at gibi yük hayvanları ile katırcılar temin edilen bir alan, farklı cephelerdeki İngiliz askerleri için tarımsal ve hayvansal gıda ve hayvanları için yem deposu, Doğu Akdeniz'de istihbarat merkezi, mülteci kampı ve kereste deposu olarak kullanılmıştır. Savaşın hemen ardından Rumlar, kendileri adına, savaş sırasındaki tutum ve yardımlarının sonucunu almak istedi. İngilizler ise Kıbrıs'ın savaştaki durumu ve savaş sonrası ortaya çıkan Kıbrıs'ın yeni stratejik önemine (donanma ve hava üssü için uygunluğu) bağlı olarak buna müsaade etmedi. Savaş Kıbrıs'ta hissedilir olsa da savaş boyunca izole hali ve herhangi bir karışıklığın yaşanmaması Kıbrıs'ın faydasına olan gelişmeler sağladı. Kıbrıs'ın savaş ile birlikte hukuki statüsünde değişiklik olduğu gibi savaştan sonra stratejik değeri İngilizler nazarında hiç olmadığı kadar önemli hale geldi.

EXTENDED ABSTRACT

Britain, which was responsible for the administration of Cyprus since June 4, 1878, was taken under the domination of the British Empire with the decision to unilaterally annex Cyprus on November 5, 1914, as a result of the Ottoman Empire's involvement in the First World War. Subsequently, Cyprus was indirectly involved in the war as part of the warring British Empire. During the First World War, Britain's war effort and burden were largely borne by the dominions and colonies. Even though the great war was lived in small dimensions for Cyprus, it also had its share of the war burden.

Cyprus was not affected much in the first stage by the war that started between England and Germany. Because Cyprus was far from the battlefields in Europe. Nevertheless, as martial law was declared in Cyprus on 5 August 1914, a defense committee was established to take and implement any extraordinary administrative measures necessary during the war. It was decided by the committee to apply censorship to telegraphic communication. Fixed prices were imposed on certain foodstuffs, and the export of grain, animal feed and livestock was prohibited unless the British authorities in Egypt made special requests.

With the entry of the Ottoman Empire into the war, the legal status of Cyprus and the British presence in Cyprus became complicated. Cyprus was actually under the dominance of one of the two warring states and under the administration of the other. As the Cypriots were Ottoman subjects, the British were

the rulers. With the entry of the Ottoman Empire into the war, now practically the Ottoman citizens in Cyprus were in a sense under the control of their enemies. On the other hand, the British became administrators in enemy territory. According to a council order published in the extraordinary edition of Cyprus Gazette dated 5 November 1914, due to the outbreak of war between the Ottoman Empire and England, the 1878 contract and its annexes were canceled and it was declared that Cyprus was annexed to British territory. Thus, the legal status of Cyprus was changed. The annexation decision was followed by another statement issued by High Commissioner Goold-Adams explaining the citizenship status of Cypriots.

The use of Cyprus during the war began with both the Canal campaign and the Gallipoli attack. With the opening of the front, which closely concerns the Middle East, Cyprus became the refueling depot of the British navy. Especially Famagusta became an important coal and subsistence depot for the French navy and British seaplanes. During the Gallipoli attack of the Allies between February 1915 and January 1916, Cyprus was used as a recovery and resting center for the soldiers of the Allied Forces. There were Turkish prisoners of war captured by the British and they were placed in prison camps. Among the British prison camps, Baghdad, Basra, India, Burma, Egypt, Cyprus, Thessaloniki, Malta and the Isle of Man were the most important. The sending of Turkish prisoners of war to Cyprus began in the last months of 1916. The first prisoner caravan arrived in Cyprus after the Dardanelles prisoners of war in Egypt were sent to the Famagusta Prisoner Camp. The British especially preferred to send low-ranking soldiers and soldiers to Cyprus. This was because Cyprus was close to Anatolia. In the following times, the prisoners of Çanakkale were followed by the soldiers and civilian prisoners who were taken prisoner on the Hejaz and Canal fronts.

When the Macedonian Front was opened, it was revealed that this region had geographical difficulties and climatic difficulties. Therefore, more auxiliary forces were needed. In general, animals played a great role as auxiliary elements in the wars in Europe. As North America's main supply base, it supplied Britain with 429,000 horses and 275,000 mules before the armistice. Still, although not the main supplier to the British Empire, mules found in Cyprus were used for the Macedonian Front. Mules played an important role in the Macedonian Front and were also used in other battlefields of the British army. It is estimated that the British purchased approximately 120,000 mules from Cyprus during the war. In addition to the mules needed for the Macedonian Front, there was a need for mules. According to official figures from Cyprus, 12,228 people served as auxiliary forces in the British army between July 1916 and March 1919.

With the prolongation of the war, there were also products demanded from Cyprus. Cyprus was an agricultural country and the armies also had demands. Between 1914 and 1918, 40,000 goats, 800,000 eggs, and 100,000 tons of barley and wheat were sold to the Thessaloniki and Egypt Expeditionary Forces. Apart from this, the entire carob bean crop, with an annual production of approximately 60,000 tons, was purchased for war horses and pack animals. Indeed, during the war, Cyprus exported so many edible foodstuffs that certain export bans were required by the government to prevent food shortages. For example, at the end of 1916, after exporting more than 15,000 tons of potatoes, the government banned further exports as potatoes were the staple food of Cypriot families. During the war, onions, pasta, dried figs, apricots, grapes, straw, oats were the products that went out of Cyprus for the armies in significant quantities. In fact, tobacco cultivation was started for the first time in Famagusta, both for the needs of the armies and for the consumption of the Cypriots.

The war also affected the forests of Cyprus. After the opening of the Sinai-Palestine Front, most of the timber needed by the armies was procured from Cyprus. The timber, which was constantly brought from Paphos, Limassol, Larnaca, and Güzelyurt, was shipped to Egypt by cargo ships waiting at the port of Famagusta. The amount of timber sent to Egypt amounted to 100,000 tons during the war. This also meant the destruction of 6/1 of the forests Cyprus had.

The Greeks' demands for Enosis and the Turks' union with the Ottoman Empire were already unacceptable with the British post-war view of Cyprus. The memorandum prepared by the British general staff and the navy in the hands of Lord Curzon, the British Foreign Minister, who participated in the peace talks, explained the strategic value of Cyprus. According to this memorandum, in summary (1), it was evaluated that Cyprus being in the hands of a power other than the British and making it a fortified base might be a threat to the activities of the British navy stationed in Malta and the British presence in the Eastern Mediterranean. (2) Against the establishment of a naval base in the Anatolian and Syrian ports, which are likely to fall into the hands of Italy and France after the war, Cyprus would have a strategic advantage in intervening in these bases with a port suitable for the navy to be developed or rebuilt. (3) The proximity of Cyprus to the Iskenderun Bay, where the Baghdad Railway is closest to the sea and vulnerable, was a

great advantage, as it would facilitate future land or air operations due to the proximity of Cyprus to Anatolia.

In line with these views, in which the new strategic value of Cyprus was revealed, it was not possible to expect the British to leave Cyprus. The end of Turkish domination in Cyprus would become official with the Treaty of Lausanne to be accepted with the Treaty of Sèvres.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmada bilimsel araştırma ve etik ilkelere uyulduğu ayrıca çalışma boyunca yararlanılan eserlerin tamamının kaynakçada verildiği beyan olunur. Bu araştırma için etik kurul iznine ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A.Mtz. Kb. 1/1, H. 14 Safer 1335 (M. 10 Aralık 1916).

Dh. Eum.5.Şb. 54/7, H. 23 Rebiülahir 1336 (M. 5 Şubat 1918).

Hr. Sfr. 3. 685/3, M. 1 Şubat 1913

Hr. Sys. 1754/19, M. 20 Ağustos 1902

Y. Ee. 94/76, H. 06 Recep 1295 (M. 6 Temmuz 1878).

Y. A. Hus. 434/33, H. 10 Cemaziyelahir 1320 (14 Eylül 1902)

Telif Eserler

Balyemez, M. (2017). İngiliz yönetimi döneminde Kıbrıs Türklerinin siyasi örgütlenmeleri (1923-1960). Ankara Üniversitesi. *Doktora Tezi*.

Barham, R. W. (1982). Enosis: from ethnic communalism to Greek nationalism in Cyprus, 1878-1955. Columbia University. *Doktora Tezi*.

Çelik, C. (2012). İngiliz yönetiminde Kıbrıs'ın idari ve sosyal durumu (1878-1914). Akdeniz Üniversitesi. *Doktora Tezi*.

D'andurain, J. (2010). La méditerranée orientale durant la grande guerre, Nouvel Enjeu Entre La France Et La Grande-Bretagne. *Cahiers De La Mediterranee*. S. 81. Ss. 25-44.

Garton, S. (2016). Dominyonlar, İrlanda ve Hindistan. *Savaşta İmparatorluklar 1911-1923*. Robert Gerwarth – Erez Manela (Ed.). Gül Çağalı Güven (Çev.). İletişim Yayınları. Ss. 259-300.

Gerwarth, R. & Manela, E. (2016). Savaşta İmparatorluklar 1911-1923. Gül Çağalı Güven (Çev.). İletişim Yayınları.

Harris, S. E. (2007). Colonial forestry and environmental history: British policies in Cyprus, 1878-1960. The University Of Texas. *Doktora Tezi*.

Heraclidou, A. (2014). Cyprus's non-military contribution to the allied war effort during World War I. *The Round Table*. C. 103. S. 2. Ss. 193-200.

Hill, G. (2016). Kıbrıs tarihi – Osmanlı ve İngiliz idaresi dönemi. Nazım Can Serbest (Çev.). İş Bankası Yayınları.

Holland, R. (2019). Cyprus and the Great War of 1914-18. *The Round Table*. C. 108. S. 3. Ss. 229-240.

- Keser, U. (2007). Kıbrıs'ta çanakkale savaş esirleri ve savaş döneminde adada yaşananlar. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*. Ss. 1-68.
- Macmunn, G. & Falls, C. (1928). Military operations egypt and palastine (1914-1917). Published By Stationary Office.
- Morgan, T. (2010). Sweet and bitter island - a history of the british in cyprus. I. B. Tauris.
- Nasson, B. (2016). İngiliz emperyal afrikası. *savaştaki imparatorluklar 1911-1923*. Robert Gerwarth – Erez Manela (Ed.). Gül Çağalı Güven (Çev.). İletişim Yayınları. Ss. 223-258.
- Onurkan Samani, M. (2007). Kıbrıs'ta bir sömürge kurumu: kavanin meclisi (1882-1931). Hacettepe Üniversitesi. *Doktora Tezi*.
- Özçelik, F. (2021). İngiliz işgalinden lozan'a mısır (1882-1923). Fırat Üniversitesi. *Doktora Tezi*.
- Öztürk, M. (2007). Birinci dünya savaşından sonra kurulan yeni dünya düzeninin değerlendirilmesi. *Uluslararası Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı 2*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ss. 299-307.
- Prothero, G. W. (1920). Cyprus. H. M. Stationery Office.
- Satan, A. (2018). İki imparatorluk iki kıbrıs dosyası: 1919 yılında osmanlı ve ingiltere diplomatlarının çantalarındaki kıbrıs evrakı. *Kıbrıs Araştırmaları Ve İncelemeleri Dergisi*. C. 1. S. 2. Ss. 108-119.
- Singleton, J. (1993). Britain's military use of horses 1914-1918. *Past & Present*. S. 139. Ss. 178-203.
- Turan, O. (2016) 1878'den günümüze kıbrıs'tan türk göçleri. Atatürk Üniversitesi. *Doktora Tezi*.
- Tüfekçi, V. (2019). Birinci dünya savaşında ingilizlere esir düşen türk askerleri. İstanbul Üniversitesi. *Doktora Tezi*.
- Ulrichsen, K. C. (2011). the logistics and politics of the british campaigns in the middle east 1914-1922. Palgrave Macmillan.
- Varnava, A. (2014). Recruitment and volunteerism for the cypriot mule corps, 1916-1919. pushed or pulled?. *Itinerario*. C. 38. S. 3. Ss. 79-101.
- Varnava, A. (2016). Fighting asses: british procurement of cypriot mules and their condition and treatment in macedonia. *War In History*. C. 34. S. 4. Ss. 489-415.
- Wakefield, A. S. (2004). Mountains, mules and malaria: the british frontline soldier's experience of campaigning in macedonia, 1915-1918. *Journal Of The Society For Army Historical Research*. C. 82. S. 332. Ss. 325-340.
- Wosgian, D. S. (1963). Turks and british rule in cyprus. Columbia University. *Doktora Tezi*.